

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Pusztay János: Nyelvben mért veszteség
Savaria University Press, Szombathely, 2024. 322 l.
ISBN 978-615-6489-37-1

Folyóiratunk tavalyi számában ismertettem Pusztay János *Egy nyelvcsalád tündöklése és...?* című, az oroszországi finnugor kisebbségek helyzetét bemutató kötetét. A kisebbségek sorsát szívén viselő szerző ebben az évben is kiadott egy nyelvpolitikai tárgyú munkát, amely 40 írását tartalmazza. Ezek egy része nemzetközi és hazai konferenciákon elhangzott előadásainak szöveges változata, más része pedig az elmúlt két évtizedben különféle fórumokon megjelent cikkeinek gyűjteménye. Ismertetésemben elsősorban a könyv finnugor vonatkozású anyagáról adok részletesebb képet.

1. A kötet négy fejezetre oszlik. Az első, kilenc írást tartalmazó rész a *Nyelv és globalizáció* címet viseli (11–80).

Vannak országok, ahol a nyelvjárás érték, a közösségi fórumokon saját dialektusában megszólalót nem nevetik ki, nem minősítik tanulatlannak, ostobának. Sajnos, Magyarországon a nyelvjárás stigmatizálva van. A szerző saját példáját említi: elsős gimnazista korában azért nem kapott jelest magyarból, mert egy fogalmazásban a saját nyelvjárása ragozását használta (*má-szok, fekszek*) a tanár által elvárt alakok helyett (11–12).

Borúlátó vélekedések szerint a világ jelenleg 6–7000 nyelvének mintegy a fele el fog tűnni a századfordulóra. Még borúlátóbb nézetek szerint egy évszázad múlva csak 3–600 (a még pesszimistábbak szerint mindössze 40–50) nyelv fog fennmaradni. Az oroszországi finnugor nyelvek mind a veszélyeztetett (vagy az erősen veszélyeztetett) kategóriába tartoznak, s – hacsak nem változik a kisebbségeket nagymértékben sújtó oroszországi nyelvpolitika (másképp fogalmazva: hacsak nem történik csoda) – ezek (pár) száz év múlva el fognak tűnni (13–15, 38–40). Az eltűnés okait Pusztay János három csoportba sorolja: politikai, szociális és szakmai tényezők. A politikai okok közé tartozik a nyelvek státusza, azaz vajon államnyelv, regionális államnyelv vagy státusz nélküli-e egy adott nyelv. A szociális okok közé sorolható a nyelvi imperializmus, a globalizációból adódó kulturális nyomás, a moder-

nizáció, a nyelvi és kulturális arrogancia. Ez mind a nyelvi presztízs csökkenéséhez, és végző soron asszimilációhoz vezet. Szakmai ok lehet a nyelv nem megfelelő szintű fejlettsége, amin a nyelvi tervezés segítségével lehetne javítani (57–59).

Az oroszországi uráli nyelvek közül az erza, a moksa, a mari, a komi és az udmurt ún. regionális státuszú államnyelv (legalábbis papíron), a többi kb. 18–20 nyelvnek semmilyen politikai státusza nincs. Sajnos, e népek és nyelvek képviselői egyre fogynak, Pusztay összlétszámukat 3,5 millióra teszi (60–61). A legutóbbi népszámlálás tükrében, az asszimilációs folyamatok felgyorsultával jómagam úgy látom, már csak kétmillió körül lehet ez a számadat. És ha ehhez hozzávesszük, hogy az uráli lakosságnak csak mintegy 60%-a használja a mindennapokban az anyanyelvét, a végeredmény elkéserítő.

1989 és 2010 között a karjalaiak létszáma 51, a vepszéké 50, a komiké 32, a mordvinoké 30, az udmurtoké 22, a mariké 15%-kal csökkent. Ezek megdöbbentő szám adatok. Papíron nő ugyan a manysik, hantik és nyenyecék létszáma, de ez csak az ún. északi kedvezménynek (az olajkitermelés miatt lakóterületükről elüldözött kisebbségeknek nyújtott igen halovány támogatásnak) köszönhető: egy kis boldogulás reményében a betelepültek (elsősorban az olajmunkások) is őslakosként anyakönyveztetik a gyermeküket. A nyelvvesztést felgyorsítja a diaszpóra-lét: a mordvinok háromnegyede, a marik fele, az udmurtok és komi-permjákok 30–40%-a él a titulás köztársaság (mesterségesen megrajzolt) határain túl. Az oroszországi vezetők politikai törekvése egyértelmű: legyen egy nyelv, egy nép, egy kultúra (61–64).

A kisebbségi nyelvek fennmaradásának egyik (de talán a legfőbb) záloga a jól működő, anyanyelven (is) oktató iskolarendszer kiépítése. Sajnos, Oroszországban a 90-es évek euforikus hangulata után, a kisebbségek támogatására hozott intézkedések visszavonásával nagyon rossz helyzetben van az anyanyelvi oktatás. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, nemcsak a politikai döntéshozók gyökeres szemléletváltására lenne szükség, hanem az őslakosoknak is kellene küzdeni az anyanyelvük presztízsét teljesen leromboló hamis ideológiákkal, és el kellene hinniük, hogy értékes, a közösségi terekben is használható nyelvet beszélnek (21–24).

A kisebb finnugor népek körében végzett kutatások alátámasztják azt a nézetet, mely szerint az identitás fontos, talán legfőbb hordozója a nyelv. Ezt a felmérések alapján a komik 80, a marik 76, az udmurtok 62%-a érzi így. Sajnos, az identitás – a nyelvhasználat visszaszorulásával, a nyelvi presztízs csökkenésével – folyamatosan gyengül, és előbb-utóbb bekövetkezik az identitásváltás, a többségi társadalomhoz tartozás tudata. Ez a vegyes házassá-

gokban jelentkezik a legerősebben. Az iskolának e folyamat megállításában is nagy szerepe lenne (26–33).

De nemcsak az oroszországi kis nyelvek, hanem a nagy államnyelvek is veszélyben lehetnek. A magyart, a finnt és az észtet nem fenyegeti a kihalás veszélye, de az angol nyelv nagymérvű térhódítása miatt sokan megkongatják a vészharangot. Pusztay említ egy igen elgondolkodtató esetet: „Jó évtizede az egyik észti egyetem rektora azt javasolta, hogy az észti felsőoktatást teljesen át kell állítani az angol nyelvű képzésre” (41). Egy 2017-es finn rádiós előadásorozatban foglalkoztak a finn nyelv jövőjével. Sokan úgy gondolják, hogy száz év múlva az uralkodó nyelv és a műveltség nyelve az angol lesz, és létrejöhet a *suolanti* (azaz *suomi* ’finn’ és *englanti* ’angol’) kevert nyelv. Egyesek szerint eljőhet az az idő, amikor a finn családokban a gyerekekkel angolul fognak beszélni (50–52). Tegyük hozzá, az oroszországi finnugoroknál ez már be is következett, egyre inkább az orosz a családok nyelve.

Szerencsére pozitív fejlemények is vannak, persze nem Oroszországban, hanem Lettországbán. Úgy tűnik, valamennyire sikeres a lív nyelv és kultúra revitalizációja. Az egykor nagy kiterjedésű birodalom, Livónia névadói mára kis területre szorultak vissza, s talán már tucatnyian sincsenek. A lívek nemzeti ébredése az 1920-as–30-as években zajlott, ekkor született meg a lív himnusz is. Az újkori nemzeti ébredés a Szovjetunió széthullása után kezdődött meg, a lettek fontosnak tartják az őslakosok megmentését. Létrejött a Lívek Háza, működik a Lív Intézet, szerveznek nyelvi tábortokat fiataloknak, vannak fesztiválok, honlapok működnek, szépirodalmi művek, antológiák jelennek meg, s néhány éve elkészült a lív–észti–lett szótár is. Lívül ma már csak hárman írnak verseket, egyikőjük a tartui egyetem nyelvészprofesszora, Karl Pajusalu (írói álneve: *Ҕempi Kār*). Rajta kívül még a lív revitalizáció vezéralakjának, Valts Ernštreitsnek a nevét kell megemlítenünk. Magyarul is jelentek meg fordítások lívből Pusztay János és Pomozi Péter jóvoltából (előbbi 2022-ben monográfiát is készített e kis népről *A borostyánkőpart népe: a lívek* címmel) (44–47; a lívek szóba kerülnek a 4. fejezetben is, 250–252).

A nyelvkihalás ellen három szinten lehetne tenni: státuszfejlesztés, korpuszfejlesztés és presztízisfejlesztés. A státuszfejlesztés politikai kategória: megvan-e az ország vezetőiben az akarat a nemzetiségek nyelvének fejlesztésére (Oroszországban nincs). A korpuszfejlesztés az egyes szaknyelvi terminológiák kialakítását célozza meg. Ebben a Pusztay János vezette *Terminologia scholaris* program példamutató munkát végzett: öt finnugor nyelven (erza, moksa, mari, udmurt, komi) összesen 50 terminológiai kisszótár jelent meg (erről ld. írásomat: FUD 20 [2013]: 318–322). A presztízisfejlesztés

hosszú folyamat. Meg kellene győzni az őslakosokat arról, hogy a nyelvük nem holmi csökevény, hanem teljes értékű, fejlett nyelv (64–66, 69–76).

2. A kötet második fejezete a magyar nyelvvel foglalkozik (*A magyar nyelv helyzete*, 81–174). Ebben 13 írás kapott helyet. Pusztay János számos tanulmányában foglalkozik a határon túli magyarság nyelvi helyzetével. Köztudott, hogy kisebbségi létben, az erős asszimilációs törekvések hatására a nyelv presztízse gyengül (ez még nem olyan mérvű, mint Oroszországban, de aggasztó jelek figyelhetők meg). A határontúliak közül az anyanyelvüket sokan már nem beszélik magas szinten, ugyanakkor a többségi állam nyelvét sem sajátítják el jól, így egyfajta „kétfélnyelvűség” alakul ki, ami tovább ront az anyanyelv presztízsén. Kialakul egyfajta ördögi kör: az anyanyelvet nem tudják jól használni, és nem is használhatják közösségi terekben, ezért a nyelv presztízse meggyengül, emiatt viszont nem is adják tovább a következő generációnak...

A nyelvfejlesztés egyik záloga a szaknyelvalkotás. Pusztay könyvében számos példát idéz a kárpátaljai matematika, fizika, kémia és történelem tankönyvek – sokszor nehézkes, magyartalan – terminológiájából. A terminológiaalkotásban gyakran a többségi ország nyelve a minta, emiatt (is) jönnek létre magyartalan kifejezések.

A magyar nyelv a határontúli térségekben különböző módokon változik, de a távolodás egyelőre még csak nyelvjárási szinten áll, külön nyelvekről nem beszélhetünk. Talán a csángók esetében sem, akikkel külön tanulmányban foglalkozik a szerző (161–169). Megállapítja, hogy e „madárnyelvű nép” esetében az identitásnak már nem központi része a nyelv, körükben már egyre erősebb a román nyelvi és nemzeti tudat.

Pusztay a szaknyelvek kapcsán az angol nyelv magyarországi státuszával is foglalkozik. Az anyanyelv védelmére felesküdtött akadémiánk a pályázatok sok esetben már angolul követeli meg, azaz a magyar pályázó angol nyelvű anyagát bírálják el a magyar tudósok. A nemzetköziség, a globalizáció jegyében ma már az egyetemi előmenetel feltétele az angol nyelvű publikációk sora, ez viszont hosszú távon az adott szaknyelv elsorvadásához (vagy mint a számítástechnikai területén: ki nem alakulásához) vezet.

Pusztay egyik írásában (133–139) áttekinti, az egyes nyelvek hogyan nevezik meg az ’anyanyelv’-et. A német *Mutterspache*, angol *mother tongue*, holland *moertertaal*, dán *modersmål*, francia *langue maternelle*, olasz *maderlingua*, szlovák *materinsky jazyk* jelentése ’anyanyelv’, ahogy még sok más germán, újlatin, szláv és kelta nyelvben is (de a latin a *patrius sermo* ’apanyelv’ kifejezést használta), valamint a törökben, szuahéliben, vietnámiban,

indonézban stb. Ugyancsak ezt a szerkezetet használja a finn (*äidinkieli*) és az észti (*emakeel*), valamint a komi (*mam kyy*) és az udmurt (*anaj kyl*) is. Más finnugor nyelvekben – az orosz *родной язык* mintájára – a ’szülő nyelv’ szerkezet él, pl. mordvin *šačema kel*, mari *šočmo jylme*, komi *čužan kyy*.

3. A kötet harmadik, négy írást magában foglaló egysége a tömör *Nyelvjárás* címet viseli (175–200). Nyelvjárási kérdésekkel természetesen más tanulmányokban is gyakran találkozunk.

A jelenkori magyar társadalom eléggé negatívan viszonyul a nyelvjárásokhoz, stigmatizálja az „ízese” beszélőket, ami végső soron a dialektusok feladásához vezet. Ez nem veszélyezteti a magyar nyelv létét, de mindenképpen szegényebbé teszi az ország nyelvi tarkaságát, lazul a szülőföldhöz való kötődés.

Vannak olyan országok, ahol a nyelvjárás érték. Például Finnországban és Észtországban nagyon támogatják a nyelvjárásokat, újságokat, könyveket adnak ki (például a Kalevalát a kelet-finnországi savói dialektusban), s akár még az egyetemi előadó is használhatja az anyanyelvjárását. Németországban vannak olyan színházak, ahol a darabokat helyi dialektusban adják elő. Így (is) próbálják elérni, hogy a fiatalok ne adják fel a nyelvjárásukat.

A határontúli magyarság fennmaradása érdekében is változtatni kellene a nyelvjárásokhoz való viszonyunkon, mert a lenézett, presztízsvesztett dialektust a beszélők szégyellik használni, hiszen helytelennek, igénytelennek érzik, s így könnyebben áttérnek a többségi társadalom nyelvére.

Pusztay János javaslatára 2020-tól december elseje hazánkban a nyelvjárások napja. Ugyancsak ő jelentette meg 2001-ben Sente Imre Kalevala-fordítását úgy, hogy abban végig jelölte a – magyar nyelvterület nagy részén használt, de az irodalmi nyelvből kitiltott – zárt *ě* hangot.

4. A könyv utolsó, negyedik fejezete ismét az uráli népekkel foglalkozik (*Nyelvrokonaink helyzete*, 201–318), ebben 14 írás szerepel. Ezeknek a témaköröknek nagy része az első fejezetben is felszínre került, de itt részletesebben, finnugor szemszögből szól róluk a szerző.

Itt olvashatunk a korábban már említett szaknyelvalkotó kezdeményezésről, a *Terminologia scholaris* projektről, melynek célja az anyanyelvi oktatás szakszókincsének létrehozatala a kis oroszországi népeknél. Ennek eredménye a korábban említett 50 terminológiai kiegészítő. A következő lépés a tankönyvírás és a pedagógusképzés modernizálása lehetne (202–209).

Nagy szerepe lehetne a nyelvmentésben a kisebbségi sajtónak, a médiának, hiszen ezek is hozzájárulnának a szókincsgyarapításhoz és végső soron

a nemzeti öntudat fejlesztéséhez. Ma a finnugor területeken a rádió- és tévé-műsorok adásideje erősen korlátozott, de az internet a lakosság – elsősorban a fiatalok – rendelkezésére áll, anyanyelvükön is. Ami a nyomtatott sajtótermékeket illeti, a cenzúra erős, a falusi lapokat betiltották, a meglévők példányszáma csökken, a kulturális profilú folyóiratok már nem működnek, és a média alacsony színvonala is elriasztja az értelmiséget (212–214).

Az oroszországi finnugor nyelvek megújításának lehetőségei erősen korlátozottak. A nyelvtörvény ugyan kimondja, hogy a Mordvin, Mari, Udmurt és Komi Köztársaságban élő lakosság nyelve az oroszsal egyenértékű, ez a mindennapi gyakorlatban csak írott malaszt marad. A karjalaiak ezt a jogot nem is kapták meg, mert ők latin betűvel írnak. Az autonóm körzetekben élők nyelve se kapott hivatalos státuszt. A szomorú valóság az, hogy ezeket a nyelveket (sok más kisebbség nyelvvel együtt) sem a politikai, sem a gazdasági életben nem használják, és az oktatásban is csak kismértékben vannak jelen. A nagyobb nyelvek alkalmasak lennének arra, hogy a zárt, családi közösségekből kilépjenek (ezt a gyakorlati akadályok mellett a súlyos presztízsvesztés miatt sem teszik), de egy jelentős nyelvújításra mindenképpen szükség lenne. 1990 óta több-kevesebb sikerrel zajlik a terminológia megújítása (a korábbi neologizmusok az 1920-as–30-as években kerültek ezekbe a nyelvekbe), ebben a Pusztay János vezette Collegium Fenno-Ugricum igen jelentős szerepet töltött be (261–265).

A kötetben helyet kap „Az Oroszországi Föderáció finnugor népei asszociációja” nevű szervezet 2021-es, a finnugor politikai és kulturális közösségeket támadó nyilatkozata és a Finnugor Népek Világkongresszusa válasza, melyben visszautasítják a politikai támadásokat. Pusztay írásában részletesen elemzi e dokumentumok sarkalatos kérdéseit (266–276).

Az orosz hatalmasságok az „oszd meg és uralkodj” elv jegyében két mordvin (erza és moksa), két komi (komi-zürjén és komi-permják) és két mari (hegyi és mezei) nyelvet tartanak nyilván. Pusztay – és vele együtt több más magyarországi nyelvész is – az egy nyelv (tehát a mordvin, komi, mari) létét fogadja el, amelyeknek vannak helyi változatai, nyelvjárásai. Ebben az esetben egységes, nagyobb létszámú népekről beszélhetünk. Nem mindegy, hogy 600 ezer mordvin vagy 400 ezer erza és 200 ezer moksa jelenik meg a statisztikákban (292, 301–302). A helyzet e nélkül is súlyos: a szamojéd ágból az enyec és a nganaszan utolsó napjait éli, akárcsak a baltikumi lív és a vót, de az izsór és a vepsze sincs jó helyzetben (303–304).

A nyelvfejlesztésen túl pszichikai síkon is lenne feladat bőven, erősíteni kellene a népek öntudatát, emelni nyelvük presztízsét, a szülőknek tovább kellene hagyományozni nyelvüket a következő generációra. Ezek politikai

döntések (is), felsőbb segítő szándékok nélkül nem valósulhatnak meg – márpedig erre semmiféle akarat nem mutatkozik (293–294).

Könyve utolsó írása az észti nyelv helyzetéről szól. Az észti nyelvstratégia messze földön híres, jól átgondolt program. A terminológia megújítása a szovjet időkben sem szünetelt. Észtország IT-nagyhatalom (ők találták fel a skype-ot is), nagyon sok ember dolgozik ebben a szektorban. Köztük sok külföldi is, akik nem beszélnek észtil (saját, magyar baráti körömben is van olyan szakember, akit az észtek rendszeresen meghívnak az elektronikus aláírási rendszerük validálására). Köztudomású, hogy ennek a területnek a nyelve az angol. A kérdés az, hogyan oldható fel az anyanyelv megőrzése/fejlesztése és a globalizáció angol hegemoniája közötti ellentmondás? Megnyugtató, hogy ezen a szakterületen (egyelőre) nem tervezik az angol nyelvű képzésre átállást. A felsőoktatás vezetői azt javasolják, hogy a szakdolgozatok észti nyelven szülessenek, s ha valaki mégis angolul ír, akkor a védelem észtil történjen. Nyilvánvaló azonban, hogy a nemzetközi szintre kilépve mindenki angolul kommunikál, így elindulhat az anyanyelv eróziója (314–318).

Pusztay – ebből a fejezetből kissé kilógva – szól a magyar nyelv tudománytalan rokonításáról, a sumer, a hun és a török hipotézis tarthatatlanságáról is (222–237). Ezt a kérdést más könyveiben is részletesen körüljárja, itt csak az 1977-es, nagy sikerű *Az ugor–török háború után* c. könyvének megújított, átdolgozott kiadására utalok, amely 2020-ban látott napvilágot *Még mindig ugor–török háború* címmel.

Pusztay János évtizedek óta küzd az oroszországi finnugor népek és nyelvek helyzetének javításáért. Ez a küzdelem egyrészt konkrét tettekben nyilvánul meg (a Collegium Fenno-Ugricum megalapítása és sok éves működtetése, finnugor nyári egyetemek szervezése, külföldi tudósok rendszeres meghívása), másrészt nézeteinek gyakran hangot ad különféle politikai és szakmai fórumokon (nem egyszer az oroszországi hatalmasságok haragját kiváltva ezzel). A kis finnugorok iránti elkötelezettségének példái azok a könyvei is, amelyekben rendre felhívja a figyelmet a szomorú valóságra, és igyekszik felhívni erre a helyi és külhoni szakemberek és döntéshozók figyelmét. Ez a könyv újabb szomorú (de sajnos, valós) látélet nyelvrokonaink sorsáról, reménytelen jövőjükéről.

MATICSÁK SÁNDOR

DOI: 10.52401/fud/2024/18